

Antoni Cetnarowicz

ODRODZENIE NARODOWE W ISTRII W LATACH 1860–1907 – ZARYS PROBLEMATYKI

Historyk zagłębiający się w badanie dziejów odrodzenia narodowego w Istrii staje przed bogactwem różnych zagadnień i wątków, które winien uwzględnić, aby uzyskać w miarę pełny obraz. Rodzi to oczywiście określone trudności, dlatego nie dziwi fakt, że w historiografii wciąż brak wszechstronnego, wyczerpującego ujęcia tego tematu. W polskim piśmiennictwie historycznym problematyka ta – wyjąwszy drobne przyczynki Henryka Batowskiego i Henryka Wereszyckiego w ramach szerszych studiów czy podręcznikowe ujęcie Wacława Felczaka – nie została w ogóle podjęta¹.

W historiografii włoskiej zagadnienie rozwoju chorwackiego i słoweńskiego ruchu narodowego w Istrii pojawia się w ogólnych opracowaniach dotyczących historii Istrii czy problemu irredentyzmu. W analizie problemu narodowościowego w Istrii wśród badaczy włoskich ukształtowały się dwa przeciwstawne poglądy: pierwszy, który można by nazwać marksistowskim, próbował wyjaśniać pojawienie się chorwackiego i słoweńskiego odrodzenia narodowego na gruncie przemian ekonomicznych, jako konsekwencję rozwoju kapitalizmu. Jego reprezentantem był Angelo Vivante², który budzenie się świadomości narodowej widział jako następstwo „kryzysu małej własności powstałej po uwłaszczeniu chłopów w roku 1848, kiedy to chłopci, chcąc spłacić odszkodowanie, zadłużali się u swoich wierzycieli, zwykle mieszczan włoskich”. Vivante dostrzegał jednocześnie wpływ włoskiego ruchu Risorgimento na przebudzenie narodowe Chorwatów i Słoweńców w Istrii. Przeciwnie, nacjonalistyczne stanowisko zajął Bernardo Benussi³, który dowodził, że to rząd austriacki już w roku 1848 wywołał powstanie ruchu narodowego wśród słowiańskiej ludności Istrii, aby móc stłumić rewolucję w Wiedniu i na Węgrzech, a ponadto chciał go wykorzystać również przeciwko Włochom, gdyby ci poparli rewolucję w Wenecji. Według Benussiego słowiański ruch narodowy w Istrii mógł się rozwinąć właśnie dzięki poparciu władz austriackich, i to głównie za sprawą duchowieństwa. Z tego wyprowadza wnio-

¹ H. Batowski, *Państwa bałkańskie 1800–1923*, Kraków 1938; H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1976; T. Wasilewski, W. Felczak, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1983.

² A. Vivante, *L'irredentismo adriatico. Contribuito alla discussione sui rapporti austro-italiani*, Firenze 1912.

³ B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924.

sek, że nosił on charakter proaustriacki, klerykalny i antyliberalny. Generalnie rzecz biorąc, historiografia włoska, zwłaszcza po roku 1918 i 1945, obarczona była podejściem nacjonalistycznym⁴.

Gdy wziąć pod uwagę o dawną historiografię jugosłowiańską, to zajmowała się ona tylko poszczególnymi fazami odrodzenia narodowego w Istrii lub wybranymi zagadnieniami. I w tym przypadku balast ideologiczny i ówczesna metodologia zaciążyły na ogólnym obrazie stosunków narodowościowych i ocenie odrodzenia narodowego⁵. Vjekoslav Spinčić⁶ jako pierwszy, jeszcze w roku 1924 podjął próbę szerszego opisu ruchu odrodzeniowego w Istrii, zwracając przy tym uwagę na najwcześniejsze jego przejawy, sięgające epoki napoleońskiej, okresu iliryzmu i roku 1848. Z późniejszych publikacji autorów chorwackich na uwagę zasługują prace Matko Rojnicia⁷ i Božo Milanovicia⁸. Zarówno Rojnić, jak i Milanović, podobnie jak Benussi, podkreślali, że władze austriackie wykorzystywały niechęć Chorwatów i Słoweńców wobec mieszczaństwa włoskiego i w sposób pośredni przyczyniły się do ich „przebudzenia”, ale – jak twierdzi Rojnić – błędem byłoby narodziny chorwackiej i słoweńskiej idei narodowej interpretować jako wynik przeciwstawiania się władz austriackich włoskiemu irredentyzmowi. Milanović z kolei zwraca uwagę na wpływy zewnętrzne płynące z Zagrzebia poprzez Rijekę, a także z Triestu. Zasługą tego autora jest niewątpliwie ukazanie sytuacji gospodarczej i stosunków społecznych, spraw kościelnych i oświaty w Istrii, chociaż nie podjął on próby wyjaśnienia, w jaki sposób czynniki te wpłynęły na obudzenie się świadomości narodowej Chorwatów i Słoweńców. Vjekoslav Bratulić⁹, podobnie jak Vivante, usiłował tłumaczyć genezę odrodzenia narodowego na gruncie społeczno-ekonomicznych przesłanek, akcentując przy tym powstanie wśród Chorwatów i Słoweńców świadomości przynależności do „jugosłowiańskiej wspólnoty”. W ślady Bratulicia idzie Zvane Črnja¹⁰, tłumacząc powstanie ruchu odrodzeniowego i walkę narodowościową w Istrii przeciwnościami

między wielką własnością i burżuazją kupiecką a chłopami, którzy uzyskawszy prawo własności ziemi, stworzyli na niej drobną chłopską własność, ekonomicznie wolną, ale obciążoną długiem.

Obszerny obraz sytuacji społeczno-ekonomicznej Istrii, a także rys stosunków etnicznych przynosi monografia Ivana Beuca¹¹. A zatem można powiedzieć, że historiografia chorwacka do lat siedemdziesiątych XX wieku usiłowała ukazać początki ruchu narodowego w Istrii na tle przemian ekonomiczno-społecznych (zwłaszcza przenikania stosunków kapitalistycznych na wieś). Przedstawiano pojedyncze inicjatywy mające na

⁴ T. Wiggemann, *K. u. K. Kriegsmarine und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*, Wien 2004, s. 13–14.

⁵ D. Šepić, *Neki problemi integracije hrvatske nacije u Istri u svijetlosti naše historigrafije* [w:] *Društveni razvoj U Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, red. M. Gross, Zagreb 1981, s. 273–275.

⁶ Vj. Spinčić, *Razvitak narodnog preporoda u Istri* [w:] D. Gruber, Vj. Spinčić, *Povijest Istre*, Zagreb 1924.

⁷ M. Rojnić, *Nacionalno pitanje u Istri 1848–49*, „Historijski zbornik”, 1949/1–4.

⁸ B. Milanović, *Istra u osvitlu narodnog preporoda*, Pazin 1960 (później jako t. 1 pracy *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Pazin 1967, i t. 2, Pazin 1972).

⁹ Vj. Bratulić, *Političke stranke u Istri za narodnog preporoda* [w:] *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969.

¹⁰ Z. Črnja, *Knjiga o Istri*, Zagreb 1968.

¹¹ I. Beuc, *Istarske studije*, Zagreb 1975.

celu szerzenie świadomości narodowej, podejmowane głównie przez duchownych, a także wpływy pochodzące z Chorwacji i Słowenii. Szczególną uwagę poświęcano procesowi budzenia się świadomości narodowej we wschodniej Istrii – „kolebce odrodzenia”, potem również na Wyspach Kwarnerskich. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach pojawiły się opracowania podejmujące analizę ideologii narodowych, a zwłaszcza ideologii prawasztwa, w tym jego istryjskiego wariantu, mającego istotny wpływ na formowanie się chorwackiej świadomości narodowej.

Obok genezy i uwarunkowań rozwoju odrodzenia narodowego innym problemem, który zaprzętał uwagę historyków chorwackich i słoweńskich, jest sprawa periodyzacji. Jak już wspomniano, Spinčić początków budzenia się świadomości narodowej upatruje w czasach napoleońskiej Ilirii, a potem w okresie iliryzmu. Podobny pogląd prezentuje Milanović, podkreślając wszakże bardziej znaczenie iliryzmu i roku 1848. Rojnić twierdzi natomiast, że o świadomym działaniu w duchu narodowym można mówić dopiero od roku 1861, gdyż – jak twierdzi – wcześniej świadomość narodowa obudziła się tylko u części Chorwatów zamieszkujących wschodnią Istrię. Z kolei Bratulić początki odrodzenia narodowego wiąże z upadkiem feudalizmu i narodzinami młodego chorwackiego mieszczaństwa w roku 1848. Mirković i Strčić skłonni są przyjąć lata 1860/1861 za początek ruchu, z tym że o ile pierwszy powołuje się na rok 1861/1862, to jest zwołanie sejmiku krajowego w Poreću, o tyle drugi bierze pod uwagę późniejsze prace organizacyjne, takie jak zakładanie czytelni narodowych, wydanie przez biskupa Juraja Dobrilić kalendarza „Istran” czy wreszcie powstanie organu ruchu narodowego „Naša sloga”¹². Na to ostatnie wydarzenie zwraca uwagę Berislav Lukić, którego zdaniem dopiero od powstania tego pisma w roku 1870 można mówić o „systematycznej narodowo-politycznej działalności istryjskich Chorwatów”¹³. Wydaje się, że najwięcej zwolenników ma periodyzacja, którą podaje Črnja w zbiorowej pracy pt. *Knjiga o Istri*. Pierwszą fazę ruchu, zapoczątkowaną w roku 1861 zamyka – jego zdaniem – śmierć biskupa Juraja Dobrilić w roku 1882, a druga przypada na lata 1882–1907. Cezurę końcową drugiej fazy wyznacza data wyborów do Rady Państwa, kiedy to Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa odniosła wielki sukces¹⁴. Nevio Šetić, historyk chorwacki młodego pokolenia, w wydanej przed rokiem monografii, powołując się na wprowadzoną przez Mirjanę Gross periodyzacji procesu „narodowej integracji” Chorwatów, proponuje podział na trzy główne fazy. Pierwszą fazę, którą nazywa początkową, wyznacza okres od lat trzydziestych do sześćdziesiątych XIX wieku. Fazę tę dzieli dodatkowo na dwa etapy: pierwszy to lata trzydzieste i czterdzieste, kiedy trwa proces przenikania idei iliryjskich na obszar Istrii i Wysp Kwarnerskich, a drugi obejmuje lata pięćdziesiąte, charakteryzujące się bardziej dojrzałą działalnością poszczególnych jednostek w duchu osiągnięcia narodowych celów. Zasadnicza faza „integracji narodowej” obejmuje, według Šeticia, okres 1861–1907 i dzieli się na trzy etapy: pierwszy to lata sześćdziesiąte XIX wieku, drugi to okres 1870–1882, a trzeci – lata 1882–1907. Trzecią fazę, nazwaną przez Šeticia okresem stagnacji lub fazą pośrednią, stanowi okres od roku 1907 do 1941. I tę fazę dzieli on jeszcze na dwa etapy: lata 1907–1918 oraz 1918–1941¹⁵.

¹² D. Šepić, *Neki problemi...*, s. 278–279.

¹³ B. Lukić, *Borba za ravnopravnost hrvatskog jezika u istarskom saboru*, „Jadranski zbornik”, t., 1956.

¹⁴ Z. Črnja, *Knjiga...*, s. 35, 40–42, 45.

¹⁵ N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama. „Naša sloga” 1870.–1915.*, Zagreb 2005, s. 42–55.

Odrodzenie narodowe w Istrii, które – podobnie jak w Dalmacji – rozpoczęło się później niż w Chorwacji bańskiej, odegrało ważną rolę w procesie kształtowania się nowoczesnego narodu chorwackiego. Ma również znaczenie dla rozwoju słoweńskiego ruchu narodowego. Główną treść ruchu odrodzeniowego stanowiła walka Chorwatów i Słoweńców z mniejszością włoską (mieszczaństwo, właściciele ziemscy, biurokracja), broniącą swej hegemonii politycznej i społecznej. Istria, która w epoce napoleońskiej znajdowała się pod rządami francuskimi w roku 1814 weszła w skład Austrii, a ściślej – utworzonego rok później Królestwa Ilirii. Dziesięć lat później cały półwysep Istria decyzją cesarza stał się odrębną prowincją administracyjną z centrum w Pazzinie¹⁶. Wraz z Triestem i Gorycją obszar ten podlegał zarządowi rezydującego w Trieście gubernatora tzw. Austriackiego Przymorza (Küstanland). W zakresie liczby i struktury ludności, to według statystyk austriackich z roku 1846, posługujących się jako kryterium tzw. językiem mówionym, Istria liczyła 226 448 mieszkańców z czego 134 453 (59,4%) stanowili Chorwaci, 60 040 (26,5%) Włosi, a 31 995 (14,1%) Słoweńcy. Oprócz tego wspomniana statystyka wymienia około tysiąca osiedlonych tu Arumunów i Żydów¹⁷. Istrijscy Chorwaci mówili swoim ojczystym językiem (dialekt čakavski), który nazywali chorwackim, lub słowińskim. Idee iliryzmu przenikały do Istrii w latach czterdziestych XIX w. powoli, znajdując zwolenników wśród nielicznych przedstawicieli inteligencji wykształconych w Chorwacji lub Gorycji¹⁸. W okresie rewolucji 1848–1849 płynące z Zagrzebia i Lublany hasła narodowe nie znajdowały zbyt szerokiego odzewu. Słowiańska ludność chłopska była przede wszystkim zainteresowana poprawą swej sytuacji ekonomicznej. W wyborach do parlamentu wiedeńskiego wystarczającą liczbę głosów uzyskał tylko jeden Chorwat, sędzia z Kastavu, Josip Vlah. Tylko ludność wschodniej Istrii wyrażała gotowość zjednoczenia z Chorwacją, jednocześnie uderzał brak jasno określonego pojęcia narodu. W jednej ze swych deklaracji, sprzeciwiającej się żądaniu Włochów wprowadzenia języka włoskiego jako urzędowego, mieszkańcy okręgu Kastav pisali: „Mi po narodu i jeziku Slavjani”, w innym miejscu podkreślali, że mówią językiem iliryskim¹⁹.

W okresie neoabsolutyzmu Bacha germanizacyjna polityka Wiednia uniemożliwiała w praktyce szerzenie idei narodowych, ale mimo to ideologia iliryska docierała z Rijeki i Triestu. Ten ostatni wyrósł na ważny ośrodek życia kulturalnego i narodowego nie tylko Słoweńców, ale i Chorwatów. Tam działało założone jeszcze w roku 1848 „Slavjansko društvo” i ukazywały się czasopisma „Slavjanski rodoljub” i „Jadranski Slavjan”. Z Triestem związany był w początkowym okresie swej działalności Juraj Dobrila, który zostawszy w roku 1858 biskupem diecezji porečko-pulskiej, stał się inicjatorem i pierwszoplanową postacią ruchu odrodzeniowego. Aktywnie wspierali go w tym dziele biskup triesteńsko-koperski, Słoweniec, Bartol Legat i biskup Krku, Ivan Vitezić. Warto jednak zaznaczyć, że działalność Dobrili napotykała nie tylko twardy

¹⁶ B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 1, s. 55–56.

¹⁷ D. Šepić, *O procesu integracije hrvatske nacije u Istri* [w:] *Društveni razvoj u Hrvatskoj...*, s. 252.

¹⁸ M. Rojnić, *Književne i kulturne veze Istre i Zagreba u prošlosti*, Zagreb 1931, s. 31 n.; J. Ravlić, *Petar Studenac prvi hrvatski narodni preporoditelj u Istri* [w:] *Zbornik Pazinski memorijal*, Pazin 1971, s. 83–105; M. Strčić, *Ilirski pokret i Istrani*, Kalendar Franina i Jurina za 1985, Pula 1985, s. 69 n.; B. Marušić, *Slovenska narodna in politična zavest na Primorskem pred letom 1848*, „Goriški letnik”, nr 10, 1983, s. 61–73.

¹⁹ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860–1914*, Zagreb 1968, s. 254–256; B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 1, s. 152–175.

opór włoskiego mieszczaństwa, ale również brak zrozumienia ze strony chorwackiego chłopstwa²⁰.

Dopiero upadek neoabsolutyzmu i wejście Austrii na drogę konstytucyjną sprawiły, że w roku 1861 zaistniały warunki do odrodzenia się życia politycznego. Jednak przewaga wynikająca z zajmowanej pozycji ekonomicznej i kulturalnej zapewniała Włochom, dzięki istniejącej ordynacji wyborczej do saboru i gmin, władzę w kraju. W pierwszych wyborach do saboru w roku 1861 Chorwaci uzyskali tylko dwa mandaty (we wrześniu tegoż roku powiększyli swój udział o 2 mandaty). Do tego doliczyć trzeba trzech słowiańskich biskupów wirilistów, lecz w sumie posłowie słowiańscy stanowili mniejszość wobec 21 posłów zwycięskiej Włoskiej Partii Liberalnej i 4 konserwatystów włoskich. A zatem – na tym etapie walka Chorwatów i Słoweńców o uzyskanie wpływu na życie publiczne przez zwiększenie swej reprezentacji w organach władzy lokalnej zakończyła się niepowodzeniem²¹. Również na odcinku walki o równouprawnienie językowe Słowianie ponieśli porażkę. Wiedeń przyznał bowiem pierwszeństwo językowi włoskiemu, kierując się głównie tradycją i względami praktycznymi. Elity włoskie, głosząc swoisty patriotyzm lokalny mieniły się obrońcą interesów całej prowincji, starając się stworzyć wśród słowiańskiej ludności wrażenie, że ich rządy przyniosą krajowi korzyści. W rzeczywistości jednak decyzje, podejmowane przez zdominowany przez Włochów sabor, osłabiały możliwości rozwoju słowiańskiego żywiołu. Na przykład uchwalona w roku 1863 ustawa o nowym podziale gminnym oznaczała w praktyce redukcję wielu gmin chłopskich, które przyłączano do ośrodków miejskich zdominowanych przez Włochów. Drugim ciosem było przejście przez państwo na mocy ustawy z roku 1869 kontroli nad szkolnictwem, co oznaczało likwidację wielu chorwackich i słoweńskich szkół i odbierało duchowieństwu, stanowiącemu na początku jedyną uświadomioną narodowo grupę, możliwości działania wśród ludu²². Warto jednak zwrócić uwagę na pewien pomijany w historiografii aspekt, a mianowicie, że właściwie przez cały ten okres chorwaccy i słoweńscy działacze narodowi starali się za wszelką cenę zapobiec konfliktowi narodowościowemu, podkreślając potrzebę pokojowej koegzystencji z mieszczaństwem włoskim. Jedynym warunkiem, jaki stawiano, było uzyskanie równouprawnienia językowego.

Stosunki włosko-chorwacko-słoweńskie w Istrii i całym Przemyślu były ściśle powiązane z ogólnymi zasadami polityki austriackiej na tym obszarze. Zagadnienie to wymaga jeszcze głębszej analizy. W historiografii często można spotkać się z tezą, że Austria popierała tam Słowian przeciwko Włochom. W istocie obraz ten wydaje się być bardziej złożony. W konflikcie pomiędzy narodowościami (w tym wypadku między Włochami a Słowianami) rząd austriacki kierował się nadrzędnymi interesami państwa, wykorzystując po mistrzowsku zasadę *divide et impera*. W następnych dziesięcioleciach, w miarę jak ruch narodowy Chorwatów i Słoweńców rósł w siłę, a z drugiej strony włoski irredentyzm stawał się coraz bardziej agresywny, polityka Wiednia ulegała zmianie. Rząd austriacki patrzył oczywiście niechętnie na wzrost irredentyzmu, ale jednocześnie zdawał sobie sprawę, że wzmocnienie siły Słowian

²⁰ A. Kalac, *Biskup dr Juraj Dobrila. Spomen knjiga stogodišnjice njegova rođenja*, Pazin 1912; B. Milanović, *Biskup Dobrila i njegova doba (1861–1882)* [w:] *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji...*, s. 350–402; B. Marušić, *O razmerju med. Slovenskim in italjanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848–1849*, „Goriški letnik”, 4–5/1977–78, s. 43–49.

²¹ F. Barbalić, *Prvi istarski sabori (1861–1877)*, RAD JAZU, t. 30, Zagreb 1954, s. 283–342.

²² D. Šepić, *O procesu integracije...*, s. 257–258.

może okazać się równie niebezpieczne dla monarchii²³. Po utworzeniu Królestwa Włoskiego, a następnie po przyłączeniu doń Wenecji w roku 1866, Włosi działali w sposób lepiej zorganizowany i przemyślany w duchu italianizacji Istrii. Granica włoska znajdowała się o krok od Triestu i Istrii, natomiast Chorwaci istryjscy po wprowadzeniu dualizmu czuli się jeszcze bardziej odizolowani od Chorwacji. Mimo tych trudnych warunków w latach sześćdziesiątych XIX w. postępowało organizowanie się ruchu narodowego, którego głównym zadaniem było szerzenie świadomości narodowej wśród słowiańskiej ludności Istrii. W Kastavie powstała w roku 1866 pierwsza chorwacka czytelnia, a w latach 1869–1870 ukazywał się w Trieście kalendarz „Istran”. W pierwszym jego roczniku autorzy tekstów: biskup Dobrila, Franjo Ravnikar, Petar Studenac i Medo Pucić, pisali w duchu głoszonej wówczas przez Josipa Strossmayera idei jugosłowiańskiej, podczas gdy w drugim młodzi duchowni i prawnicy, tacy jak Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja, starali się akcentować ideologię prawasztwa²⁴.

W połowie 1870 r. z inicjatywy biskupa Dobrili zaczął ukazywać się w Trieście organ ruchu narodowego „Naša sloga” pod faktyczną redakcją Matko Bastjana. Jego powołanie miało wyjątkowe znaczenie dla istryjskich Chorwatów. „Naša sloga” zarówno poprzez swój styl, jak i treść zwracała się bezpośrednio do ludu i pod tym względem była pierwszym takim pismem na ziemiach chorwackich²⁵.

W tym czasie doszło również do zacieśnienia współpracy działaczy chorwackich ze słoweńskimi z Triestu i Przymorza. Jest to okres, w którym Słoweńcy rozwijają intensywną działalność polityczną, wyrażającą się w organizowaniu tzw. taborów, tj. zgromadzeń na wolnym powietrzu, mających za zadanie budzenie świadomości narodowej wśród szerszych warstw społeczeństwa. To właśnie za sprawą Słoweńców zorganizowany został latem 1870 r. pierwszy tabor w Istrii, w Kubedzie. Następny wielki tabor, w Kastavie w maju 1871 r., w którym uczestniczyło ok. 10 tys. osób z całej Istrii i Wysp Kvarnerskich, miał przebiegać nie tylko pod hasłami wprowadzenia języka narodowego do szkół i urzędów, ale także „zjednoczenia Jugosłowian”. Na ten ostatni punkt programu władze nie wyraziły zgody²⁶. Jugosłowiańska ideologia była wyraźnie widoczna w tym okresie odrodzenia narodowego w Istrii. W wypowiedziach działaczy narodowych, zwłaszcza biskupa Dobrili, częściej padały słowa mówiące o Słowianach i języku słowiańskim, niż o Chorwatach i języku chorwackim. W wyborach bezpośrednich do Rady Państwa w roku 1873 Chorwaci i Słoweńcy próbowali zorganizować się, aby przeprowadzić elekcję swoich kandydatów w kurii wiejskiej. Kampanią wyborczą kierował komitet wyborczy (Domorodni izborni odbor za Istru) z Antonem Karabaićem na czele. Sukces był połowiczny, gdyż tylko Dinko Vitezić uzyskał większość głosów w swoim okręgu, natomiast przepadł biskup Dobrila, co tłumaczono później ostrą kampanią włoską przeciwko niemu i brakiem dojrzałości i świadomości

²³ B. Marušić, *Rapporti tra Italiani e Sloveni ne „Litorale Austriaco” negli anni sessanta del secolo XIX*, Archivio storico italiano, R. CXXXVII, 1979, s. 563–564.

²⁴ Vj. Spinčić, *Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924, s. 267–268; D. Šepić, *O procesu integracije...*, s. 258.

²⁵ M. Gross, *Značaj prvih dest godina „Naše sloge” kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal, t. 2, Rijeka 1970, s. 41–42; N. Šetić, *O povezanosti...*, s. 63–64.

²⁶ P. Strčić, *Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima*, Pazinski memorijal, 1971, t. 2, s. 201–264; idem, *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, Kastav 1996; F. Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870 do 1915 godine (Prema belješkama iz „Naše sloge”)*, Zagreb 1952, s. 19, 22–24; B. Marušić, *Primorski tabori (1868–1871)*, „Goriški letnik”, 1974, s. 54–55, 65.

narodowej wśród chłopów²⁷. Na forum Rady Państwa Vitezić przedstawiał się jako Chorwat, podkreślając, że reprezentuje większość mieszkańców Istrii, i niemal od samego początku podjął walkę o równouprawnienie Chorwatów i Słoweńców z Włochami.

W połowie lat siedemdziesiątych XIX w. w ruchu narodowym powoli zaczęli dochodzić do głosu młodzi przedstawiciele ideologii prawaszy: Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić, którzy w roku 1874 założyli w Kastavie stowarzyszenie o nazwie „Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri”, którego zadaniem miało być gromadzenie środków na stypendia dla uczniów chorwackich i słoweńskich w Istrii i na Wyspach Kwamerskich. Również „Naša sloga” coraz bardziej zaczęła odgrywać rolę wyrażać poglądy prawaszy.

Ważny okres stanowią wydarzenia związane z kryzysem wschodnim z lat 1875–1878. Podniesione przez Włochy na Kongresie Berlińskim żądania pewnych „kompensacji” za korzyści, jakie uzyskały Austro-Węgry (chodzi o Bośnię i Hercegowinę), ożywiły nastroje irredentystyczne wśród Włochów w Istrii. W odpowiedzi Chorwaci i Słoweńcy również zmobilizowali swoje siły, a prężnie działające w Trieście słoweńskie stowarzyszenie „Edinost” rozciągnęło działalność na Istrię, przekształcając się w słoweńsko-chorwacką organizację polityczną, która występowała pod nazwą Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa, lecz wśród Chorwatów w Istrii najczęściej nazywana była Partią Narodową lub Partią Chorwacką²⁸. Partia ta na początku działalności nie odnosiła większych sukcesów. Doszło nawet do tego, że w wyborach do Rady Państwa w roku 1879 jej kandydat Antun Klodić w zachodniej i północnej Istrii otrzymał mniej głosów niż poprzednio Dobrila. Świadczyło to o postępującej italianizacji zachodniej Istrii, co potwierdzają statystyki. Przeprowadzony w roku 1880 spis ludności, posługujący się jako kryterium językiem porozumiewania się, pokazuje wzrost liczby włoskiej lub zitalianizowanej ludności o blisko 41 tys. w porównaniu z rokiem 1857, podczas gdy liczba Chorwatów zmniejszyła się o prawie 11 tys. Wzrosła natomiast liczba Słoweńców (o blisko 15 tys.), co jednak w dużej mierze wynikało z faktu, że wielu Chorwatów swój język określało jako „slovinski”²⁹.

Po roku 1882 rozpoczął się drugi etap odrodzenia narodowego w Istrii. Po odejściu biskupa Dobrili przywództwo w ruchu objęła nowa generacja działaczy narodowych (Vj. Spinčić, Matko Laginja, Matko Mandić), którzy – w odróżnieniu od swych poprzedników, wychowanych w duchu iliryzmu – zaczęli pod wpływem ideologii prawaszkiej Ante Starčevicia coraz wyraźniej podkreślać chorwacką ideę narodową, ale także, co jest odejściem od głoszonych przez Starčevicia poglądów, potrzebę łączności ze Słoweńcami. Ich głównym celem stało się zjednoczenie Istrii z Chorwacją, ale na początek pragnęli „unarodowienia” życia publicznego i zapewnienia należnych praw językowi chorwackiemu i słoweńskiemu³⁰. Od tego momentu walka narodowa pomiędzy Włochami a Słowianami przybrała coraz ostrzejszy charakter. Zmiana generacji następowała jednak stopniowo, bez jakiegoś wstrząsu. W Istrii rozwijały się wówczas dwie ideologie: jugosłowiańska i prawaszska. Zwolna przewagę uzyskiwali jednak prawasze, a to oznaczało radykalizację walki narodowej. Włosi, po przystąpieniu w roku 1882 Królestwa Włoch do przymierza Austro-Węgier i Niemiec, nasilili italia-

²⁷ F. Barbačić, *Narodna borba u Istri...*, s. 26–30; D. Šepić, *O procesu integracije...*, s. 259.

²⁸ Vj. Bratulić, *Političke stranke...*, s. 297–300; *Istra i Slovensko Primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*, Beograd 1952, s. 116–117, 120–121.

²⁹ D. Šepić, *O procesu integracije...*, s. 261; por.: N. Šetić, *O povezanosti...*, s. 77.

³⁰ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog...*, s. 182–184.

nizację, zwłaszcza w zachodniej Istrii. Założyli wówczas organizacje: „Società politica italiana” (1884), „Pro Patria” (1886) i „Lega Nazionale” (1890), a Chorwaci i Słoweńcy w odpowiedzi utworzyli w roku 1893 „Družbę sv. Cirila i Metoda” dla Istrii. Pierwszym sukcesem ruchu narodowego było zwycięstwo w wyborach do gmin w latach 1886–1887, odniesione w dwóch dużych okręgach: Pazin i Buzet. Również po wyborach do saboru z roku 1889 wzrosła liczba posłów chorwackich – do 12. Trzej z nich: Ante Dukić, Vj. Spinčić i Matko Laginja, zajęli wysokie stanowiska w prezydium saboru i Wydziale Krajowym, a komisarz rządowy pierwszy raz wygłosił mowę powitalną w języku chorwackim³¹.

Od samego początku ważnym elementem odrodzenia narodowego Chorwatów i Słoweńców w Istrii była, jak już wspomniano, walka o język. Dotyczyła ona różnych aspektów równouprawnienia językowego. Podjęte już w roku 1861 starania o wprowadzenie języka chorwackiego do obrad saboru doczekały się pozytywnego rozstrzygnięcia ze strony rządu austriackiego dopiero pod koniec XIX wieku (choćby protokoły z posiedzeń wydawano do końca w języku włoskim). Trudną walkę musieli stoczyć Chorwaci i Słoweńcy (mimo konstytucyjnych gwarancji) o równouprawnienie językowe w sądach i szkołach, bowiem decyzje władz centralnych napotykały opór ze strony Włochów. Włosi oskarżali kierownictwo Chorwacko-Słoweńskiej Partii Narodowej, że nie kierując się w postępowaniu potrzebami ludności Istrii, myśli jedynie o jej przyłączeniu do Chorwacji. Pomimo tych trudności w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku wzrosła liczba chorwackich i słoweńskich szkół, domów kultury i towarzystw sokol-skich, a w roku 1899 otwarto w Pazinie pierwsze chorwackie gimnazjum na obszarze Istrii³².

Ważnym i wciąż niedostatecznie zbadanym zagadnieniem z dziejów odrodzenia narodowego w Istrii jest rola, jaką w tym ruchu odegrał Kościół katolicki. O znaczeniu tego problemu świadczy najlepiej fakt, że znaczna część działaczy narodowych (w pierwszym okresie prawie wszyscy) rekrutowała się spośród duchowieństwa. To na ich barkach spoczywał ciężar walki o język i uświadomienie narodowe. Włoska większość w saborze, wykorzystując antyklerykalny kurs austriackiej polityki po roku 1868, występowała przeciwko duchowieństwu słowiańskiemu pod pretekstem obrony wolności i zasad liberalizmu, chcąc w ten sposób uniemożliwić księżom działalność wśród ludu³³.

Innym problemem, wciąż jeszcze niewystarczająco zbadanym, jest współpraca chorwacko-słoweńska w Istrii. Słoweńcy, słabsi pod względem liczebnym, widzieli w niej szansę realizacji swoich celów narodowych. Działalność „Hrvatsko-slovenskoga kluba” w saborze, współpraca w ramach stowarzyszenia „Edinost”, wreszcie w Chorwacko-Słoweńskiej Partii Narodowej, stanowią jeden z pierwszych przykładów wcielania w życie hasła jedności, zgodnie z ideologią jugosłowiańską. Jednak gdy w latach dziewięćdziesiątych XIX w. przywódcy chorwaccy w Istrii przyjęli program prawaszy, propagujący zjednoczenie Istrii z Chorwacją, Słoweńcy zdystansowali się od niego i nie przystąpili do utworzonego w Radzie Państwa w roku 1892 Klubu Niezależnych

³¹ M. Mirković, *O smislu i sadržaju narodnog preporoda u Istri* [w:] *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji...*, s. 285; F. Barbalić, *Narodna borba...*, s. 45–58; B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 2, s. 99–103.

³² J. Bratulić, *Istarske književne teme*, Pula 1987, s. 158–161.

³³ B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 1, s. 273–288; B. Marušić, *Rapporti tra Italiani...*, s. 574–575.

Posłów Chorwackich i Słoweńskich³⁴. Widać wyraźnie, że poglądy słoweńskich liberałów na kwestię jugosłowiańską różniły się od poglądów prawaszy istryjskich. Te rozbieżności potrafiła wykorzystać Włoska Partia Liberalna, oskarżając Chorwatów o chęć włączenia Istrii do Chorwacji. Włosi dopomogli wówczas w utworzeniu, a następnie wspierali działalność ruchu Ivana Kresticia (1896), który propagował lokalny istryjski patriotyzm i krytykował chorwacką ideę narodową³⁵. Jednak Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa potrafiła przezwyciężyć wewnętrzny kryzys, jaki wystąpił na przełomie XIX i XX wieku, czego wyrazem było powstanie w Pazinie „Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri”.

Okazją do kolejnej próby sił stała się rozpoczęta w roku 1905 wielka walka o demokratyzację prawa wyborczego. Kierownictwo Chorwacko-Słoweńskiej Partii Narodowej uczyniło wszystko, aby hasła ruchu ogarnęły możliwie najszerze warstwy społeczeństwa. Trud opłacił się, bowiem w przeprowadzonych w maju 1907 pierwszych demokratycznych wyborach do Rady Państwa partia ta odniosła wielki sukces. Jej kandydaci (Spinčić, Laginja, Mandić) zostali wybrani już w pierwszym głosowaniu, podczas gdy kandydaci Włoskiej Partii Liberalnej nigdzie nie zdobyli wymaganej większości i musieli walczyć o mandaty w drugiej turze. W sumie Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa zdobyła dwa razy więcej głosów od Włoskiej Partii Liberalnej, co oznaczało, że z pięciu mandatów do podziału otrzymała trzy. Zwycięstwo to świadczyło o tym, że Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa potrafiła pozyskać głosy nie tylko drobnomieszczaństwa i inteligencji, lecz znacznej większości chorwackiego chłopstwa³⁶.

W zgodnej opinii historiografów chorwackich wybory z roku 1907 w przekonujący sposób potwierdziły stan i siłę świadomości narodowej istryjskich Chorwatów i Słoweńców, a także wykazały, że stojąca na czele ruchu narodowego Chorwacko-Słoweńska Partia Narodowa stała się dominującym czynnikiem politycznym w Istrii.

³⁴ D. Šepić, *O procesu integracije...*, s. 263.

³⁵ Vj. Bratulić, *Političke stranke...*, s. 317–319; *Istra i Slovensko Primorje...*, s. 83–84.

³⁶ D. Šepić, *Nacionalna borba u Istri i izbori za carevinsko vijeće 1907* [w:] *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji...*, s. 406–420.